

БАНКРУТСТВО: ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИЙ ЗМІСТ КАТЕГОРІЇ

Узагальнено результати наукових досліджень у сфері банкрутства. Визначено й охарактеризовано теоретичні критерії економічного та правового змісту категорії банкрутства як багатоаспектного механізму

Ключові слова: банкрутство, платоспроможність, неплатоспроможність

Постановка проблеми. Постійна трансформація економіко-політичної ситуації інтенсифікує механізм оновлення умов господарювання. Сучасні тенденції економічного розвитку створюють передумови для розширення кола господарських ризиків, що безпосередньо впливають на результати діяльності підприємств. Вищенаведене сприяє розвитку жорстких конкурентних умов, які, у свою чергу, виступають одним із важелів "очищення" національної економіки від неконкурентоздатних, збиткових суб'єктів господарювання. Виключна роль у вищенаведеному механізмі належить інституту банкрутства.

Сучасні аспекти розвитку економічної теорії, а також актуальні правові тенденції дають підстави вважати банкрутство категорією, яка знаходиться на межі двох наук, – економічної та юридичної.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Економіко-правові питання банкрутства виступають об'єктом вітчизняних наукових досліджень, авторами яких

є Р.Г. Афанасьєв, О.М. Бірюков, В.А. Бондик, І.О. Вечірко, Н.Ю. Возіянова, В.В. Джуль, Ю.С. Копчак, О.В. Маказов, В.П. Мартиненко, О.О. Степанов, Н.В. Сухолитка та інші.

Мета дослідження. Реалізація комплексного підходу до вивчення проблем зазначеної сфери обумовлює необхідність розгляду банкрутства як багатоаспектного механізму, значення якого окреслюється економічним та правовим змістом вказаної категорії, встановлення та обґрунтування яких обумовлює мету дослідження.

Викладення основного матеріалу. Фінансовий результат виступає одним із основних показників господарської діяльності, що формує загальні тенденції економічного розвитку підприємництва. Аналіз динаміки зазначеного показника дає підстави стверджувати про відсутність стабільності розвитку вітчизняної підприємницької діяльності, причиною чого можуть бути повсякчасні політичні, законодавчі та економічні зміни. Підтвердженням зазначеного є дані, наведені в таблиці 1.

Таблиця 1. Фінансовий результат господарської діяльності вітчизняних підприємств за 2008 – півріччя 2012 рр.

№ з/п	Рік	Підприємства, які одержали збиток		Джерело (експрес-випуски Державного комітету статистики України)
		у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат, млн. грн.	
1	2	3	4	5
1	2008 р.	33,90	83024,00	17.02.2009 р. № 35
2	2009 р.	41,30	130593,60	16.02.2010 р. № 33
3	2010 р.	36,80	90883,70	16.02.2011 р. № 32
4	2011 р.	36,00	99347,80	16.02.2012 р. № 04/3-06/74
5	1-й квартал 2012 р.	44,60	40985,60	25.05.2012 р. № 04/3-06/262
6	півріччя 2012 р.	40,70	59506,20	23.08.2012 № 04/3-06/439

Джерело: систематизовано на основі [9]

Як зазначалося вище, сучасні економічні тенденції обумовлюють підвищення ризику банкрутства підприємств. Реалії практичної господарської діяльності підвищують інтерес науковців до розгляду питань зазначеної сфери. За результатами пошуку в електронній Національній бібліотеці України ім. І.В. Вернадського авторефератів дисертацій на запит "банкрутство", знайдено двадцять електронних документів. 35 %

становлять автореферати дисертацій на здобуття наукових ступенів в сфері економічної науки, 65 % – стосуються досліджень питань банкрутства в межах юридичної науки. Зокрема, результати дослідження авторефератів дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук, у межах яких досліджувалися питання банкрутства, представлено в таблиці 2.

Таблиця 2. Основні напрями наукових досліджень питань банкрутства, проведені в межах економічної науки

№ з/п	Назва дисертації	Рік захисту	Об'єкт та предмет дослідження
1	Удосконалення організаційно-економічного механізму управління банкрутством (Возіянова Н.Ю.) [5]	2001 р.	Об'єкт – організація та методи управління банкрутством підприємств-боржників в Україні і Донецькій області, у тому числі й тих, щодо яких порушено справи про банкрутство або прийнято рішення арбітражним судом. Предмет – організаційно-економічний механізм управління банкрутством суб'єктів господарювання
2	Антикризове управління у аграрній сфері (Іванюта С.М.) [11]	2006 р.	Об'єкт – процес виникнення, розвитку, упередження та усунення кризових явищ на підприємствах аграрної сфери. Предмет – теоретичні, методологічні, організаційні та практичні аспекти, а також система управлінських, економічних, виробничих і правових відносин, які формуються в процесі антикризового управління
3	Оцінка і прогнозування неплатоспроможності підприємств (Копчак Ю.С.) [13]	2005 р.	Об'єкт – процес попередження неплатоспроможності підприємств. Предмет – оцінка і прогнозування неплатоспроможності підприємств з врахуванням ендогенних та екзогенних чинників
4	Шляхи фінансового оздоровлення неплатоспроможних підприємств залізничної галузі (Маказов О.В.) [17]	2007 р.	Об'єкт – економічні процеси, які спрямовані на поліпшення фінансового стану підприємств залізничної галузі. Предмет – теоретичні основи і практичні аспекти фінансового оздоровлення неспроможних підприємств транспортної галузі
5	Запобігання банкрутства підприємств громадського харчування (Мартиненко В.П.) [18]	1999 р.	Об'єкт – підприємства громадського харчування різних форм власності. Предмет – фінансовий стан підприємств громадського харчування і фактори, які вплинули на їх фінансову неспроможність
6	Облік і аудит припинення діяльності юридичної особи (Сухолитка Н.В.) [27]	2008 р.	Об'єкт – процес припинення діяльності підприємств всіх форм власності. Предмет – теоретичні основи, методика, організація та практика обліку й аудиту припинення діяльності юридичної особи
7	Антикризове управління машинобудівними підприємствами в ринкових умовах (Шапурова О.О.) [29]	2009 р.	Об'єкт – процес антикризового управління машинобудівними підприємствами. Предмет – теоретико-методичні та практичні аспекти антикризового управління машинобудівними підприємствами

Результати проведеного узагальнення дають змогу окреслити коло наукових досліджень у сфері банкрутства. У межах останніх, основна увага приділена теоретичним, організаційним і методичним аспектам економічного механізму виявлення, попередження та поліпшення кризового стану господарської діяльності підприємств. Поряд з тим, слід зазначити, що переважна більшість досліджень проведена у розрізі управлінських аспектів господарської діяльності підприємств, зокрема: антикризового управління та управління підприємством у процесі санації.

Науково-теоретичні розробки у сфері антикризового менеджменту загалом спрямовані на удосконалення оцінки фінансового стану підприємств у межах діагностики кризових явищ господарської діяльності, для забезпечення оперативності та ефективності прийняття управлінських рішень. Так, С.М. Іванютою охарактеризовано процес розгортання кризових явищ на підприємстві та удосконалено теоретичне підґрунтя методики їх виявлення та подолання [11]. Крім того, розвитку теоретичних аспектів методики виявлення неплатоспроможності суб'єктів господарювання присвячено дослідження Ю.С. Копчака, яким розроблено та обґрунтовано напрями удосконалення процесу оцінки та прогнозування неплатоспроможності [13]. На ряду із зазначеним, О.В. Маковоз окреслено особливості використання внутрішніх та зовнішніх ресурсів господарської діяльності у процесі фінансового

оздоровлення підприємства, в межах розроблених автором способів санації [17]. Визначенню та характеристиці методичного інструментарію механізму запобігання банкрутства присвячено дослідження В.П. Мартиненко, яким обґрунтовано теоретичні аспекти методики визначення імовірності банкрутства [18]. Результати дослідження Н.Ю. Возіянової спрямовані на удосконалення організаційно-економічного механізму державного управління банкрутством. З метою підтвердження економічного факту банкрутства, автором запропоновано методику його діагностики [5]. Поряд з тим, дослідження О.О. Шапурової присвячено розробці стабілізаційних механізмів управління підприємством під час кризових явищ [29].

На ряду із розглянутими вище результатами наукових досліджень у сфері банкрутства, питанням удосконалення обліку та аудиту в процесі ліквідаційної процедури присвячено роботу Н.В. Сухолитки. Автором розроблено методику аналітичного обліку розрахунків з кредиторами, удосконалено організаційно-методичні складові процесу формування облікової інформації під час ліквідаційної процедури [27].

Слід зазначити, що поряд з актуальністю теми банкрутства у межах економічної науки, питання вказаної категорії є одними із ключових у правовій сфері, про що свідчать результати дослідження авторефератів дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата та доктора юридичних наук, узагальнені в таблиці 3.

Таблиця 3. Основні напрями наукових досліджень питань банкрутства, проведені в межах юридичної науки

№ з/п	Назва дисертації	Рік захисту	Об'єкт та предмет дослідження
1	2	3	4
1	Проблеми правового регулювання банкрутства за законодавством України (Афанасьєв Р.Г.) [1]	2001 р.	Об'єкт – правові аспекти банкрутства як способу забезпечення захисту прав як кредиторів, так і юридичних осіб та громадян-підприємців, неспроможних виконати свої зобов'язання та погасити борги. Предмет – правові відносини, які виникають при застосуванні процедур запобігання банкрутству (у тому числі і досудових) та механізму визнання боржника банкрутом, якщо запобігти цьому не вдалось
2	Транскордонні банкрутства і міжнародне приватне право (Бірюков О.М.) [2]	2010 р.	Об'єкт – правові відносини, що виникають у разі неспроможності приватної особи виконати свої майнові зобов'язання, ускладнені іноземним елементом, – транскордонні банкрутства. Предмет – колізійні та уніфіковані матеріально-правові норми у сфері регулювання відносин неспроможності з іноземним елементом; доктрина міжнародного приватного права і відомі у сфері транскордонних банкрутств правові концепції; судові рішення у транскордонних справах про банкрутство тощо
3	Трансформація відносин власності у процедурі банкрутства: правові аспекти (Бондик В.А.) [3]	2010 р.	Об'єкт – суспільні відносини майнового характеру, що виникають у процесі банкрутства з приводу перерозподілу об'єктів права власності та реалізації повноважень власників майна. Предмет – правові аспекти трансформації відносин власності у процедурі банкрутства
4	Правове регулювання процесуальних відносин у справах про банкрутство в Україні (Вечірко І.О.) [4]	2011 р.	Об'єкт – суспільні відносини, які виникають в зв'язку з неспроможністю суб'єкта підприємницької діяльності після настання встановленого строку виконати свої грошові зобов'язання перед кредиторами. Предмет – система норм національного законодавства, що регулюють процесуальні правовідносини у справах про банкрутство, проблеми їх застосування в практичній діяльності господарських судів України
5	Кримінально-правова відповідальність за фіктивне банкрутство та доведення до банкрутства (Грек Б.М.) [7]	2005 р.	Об'єкт – суспільні відносини, пов'язані зі злочинами в сфері банкрутства суб'єктів господарської діяльності. Предмет – проблеми застосування кримінальної відповідальності за фіктивне банкрутство та доведення до банкрутства
6	Теоретико-прикладні проблеми реформування законодавства України про банкрутство (Джунь В.В.) [8]	2009 р.	Об'єкт – сукупність правових, соціологічних та економічних закономірностей, що визначально впливають на формування і розвиток права банкрутств та його законодавство. Предмет – загальнотеоретичні та прикладні проблеми процесу реформування законодавства про банкрутство
7	Кримінальна відповідальність за доведення банкрутства (аналіз складу злочину) (Круглова О.О.) [15]	2005 р.	Об'єкт – суспільні відносини, що виникають у зв'язку з доведенням суб'єкта господарської діяльності до банкрутства. Предмет – норма кримінального законодавства, що передбачає відповідальність за доведення суб'єкта господарювання до банкрутства, практика її застосування, наукові погляди на вирішення дискусійних питань, шляхи вдосконалення боротьби з зазначеним злочином
8	Кримінальна відповідальність за приховування банкрутства та фіктивне банкрутство (Ляпунова Н.М.) [16]	2001 р.	Об'єкт – проблема кримінальної відповідальності за приховування банкрутства і фіктивне банкрутство, їх відмежування від суміжних злочинів у сфері господарської діяльності. Предмет – кримінальне законодавство про приховування банкрутства і фіктивне банкрутство, а також наукові погляди і пропозиції щодо окремих аспектів кримінальної відповідальності за ці злочини
9	Правовий статус арбітражного керуючого (Рябцева Я.Г.) [24]	2006 р.	Об'єкт – правовий статус арбітражного керуючого, його діяльність в судових процедурах банкрутства. Предмет – нормативно-правові акти законодавства України, що регулюють діяльність арбітражного керуючого в судових процедурах банкрутства, а також теоретичні та практичні питання регулювання правового статусу арбітражного керуючого

Продовження табл. 3

1	2	3	4
10	Правове регулювання у сфері праці в разі банкрутства роботодавця (Радіонова-Водяницька В.О.) [23]	2011 р.	Об'єкт – суспільні відносини, що формуються в процесі захисту трудових прав працівників у разі банкрутства роботодавця. Предмет – актуальні теоретичні та практичні проблеми, пов'язані з правовою регламентацією захисту трудових прав працівників у випадку банкрутства роботодавця в умовах формування економіки України
11	Господарсько-правові засоби попередження банкрутства (Степанов О.О.) [26]	2006 р.	Об'єкт – суспільні відносини, що складаються у сфері відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом. Предмет – правове регулювання відносин, пов'язаних із застосуванням господарсько-правових засобів попередження банкрутства в рамках провадження у справі про банкрутство
12	Використання інституту мирової угоди у процедурі банкрутства (Сгара Е.В.) [25]	2005 р.	Об'єкт – комплекс відносин, пов'язаних із запобіганням банкрутства неспроможного боржника за допомогою використання процедури мирової угоди. Предмет – правове забезпечення використання інституту мирової угоди у процедурі банкрутства
13	Правові проблеми регулювання неспроможності (банкрутства) (Поляков Б.М.) [22]	2003 р.	Об'єкт – суспільні відносини, які виникають унаслідок неплатоспроможності господарюючого суб'єкта в результаті його господарської діяльності і пов'язані із застосуванням судових процедур з метою відновлення платоспроможності або примусової ліквідації. Предмет – теоретичні й практичні проблеми правового регулювання відносин, що виникають у зв'язку з неспроможністю (банкрутством) господарюючих суб'єктів

За результатами проведеного дослідження встановлено, що всі розробки у сфері банкрутства, проведені в рамках юридичної науки, спрямовані на удосконалення нормативно-правового регулювання процесуальних аспектів вказаної сфери, зокрема: правовідносин та відповідальності. Формування та обґрунтування комплексних підходів щодо загальних напрямків раціоналізації законодавчого регулювання відносин у сфері банкрутства присвячено роботи Р.Г. Афанасьєва, І.О. Вечірко, В.В. Джунь, В.О. Радіонової-Водяницької, Б.М. Полякова [1, 4, 8, 23, 22]. Поряд з тим, у межах проаналізованих результатів наукових досліджень, розглядаються окремі аспекти банкрутства. Так, О.М. Бірюковим окреслено іноземну практику правового регулювання у вказаній сфері, на основі чого сформовано теоретико-методологічний підхід до вдосконалення процесу узгодження судових проваджень у транскордонних справах про банкрутство [2]. Основні напрями покращення нормативно-правового регулювання відносин під час банкрутства, сформованих та обґрунтованих на основі дослідження механізму стягнення майнових боргів у господарському процесі, наведено в межах дослідження В.А. Бондик [3]. Поряд з тим, наукове дослідження Я.Г. Рябцевої спрямоване на встановлення та з'ясування ролі, правового статусу і кваліфікації арбітражного керуючого як одного із основних суб'єктів процесуальних відносин у сфері банкрутства [24]. Рекомендації з удосконалення правового регулювання інституту мирової угоди сформовано за результатами дослідження Е.В. Сгари, у межах якого, автором проведеного комплексний аналіз теоретично-правових та історичних основ зазначеної категорії [25].

Важливе місце серед наведених вище напрямів наукових досліджень (табл. 3) посідає вивчення та вирішення питань кримінальної відповідальності у справах, пов'язаних з банкрутством. Вказана сфера розглядається у роботах Б.М. Грека, О.О. Круглової, Н.М. Ляпунової. Проблеми кримінальної відповідальності за фіктивне банкрутство та доведення до банкрутства розглянуто у дослідженні Б.М. Грека, в межах якого автором обґрунтовано науково-практичні напрями їх вирішення, шляхом внесення змін до чинного законодавства [7]. Відповідальність за доведення до банкрутства досліджено О.О. Кругловою, зокрема, проведено кримінально-правовий аналіз законодавчих та процесуальних норм й обґрунтовано шляхи їх раціоналізації [15]. Ляпуновою Н.М. розглянуто та охарактеризовано об'єкти й склад злочину щодо приховування та доведення до банкрутства, на основі чого сформовано напрями та способи удосконалення правових аспектів відповідальності за вчинення вказаних правопорушень [16].

Вищенаведені результати дослідження наукових тенденцій щодо розгляду питань, пов'язаних з банкрутством, обумовлюють місце вказаної категорії на межі двох наук, – юридичної та економічної. Зазначене формує необхідність

ідентифікації та обґрунтування особливостей банкрутства, які визначають його економічний та правовий зміст як багатоаспектного механізму, що розглянуто у процесі подальшого дослідження.

Економічна суть категорії банкрутства є об'єктом не лише дискусійних питань практичної господарської діяльності, а й досліджень науковців і вчених у межах економічної теорії та бухгалтерського обліку. У розрізі більшості досліджень питань, пов'язаних з банкрутством, значна увага приділяється дефініціям зазначеного поняття. Так, Н.Ю. Возіянова розглядає банкрутство як міру економічної і юридичної відповідальності за стан, що характеризується перевищенням заборгованості над вартістю майна боржника, яке встановлюється відповідно до законодавства. Зазначений підхід обґрунтовується автором на підставі триєдності категорії банкрутства, що полягає у характеристичі певного стану підприємства, міру відповідальності і процес прийняття та виконання рішень щодо боржників [5]. Змістом запропонованого визначення, банкрутство ототожнюється з відповідальністю, яка, на наш погляд, є лише результатом відповідного стану господарської діяльності та носить характер "наслідку". На ряду із зазначеним, В.П. Мартиненко визначає банкрутство як припинення судовим рішенням господарської діяльності суб'єкта підприємства в результаті нездатності задовольнити в установленний строк визнані ним (або визнані судом правомірними) вимоги кредиторів і виконати обов'язки перед бюджетом у зв'язку з перевищенням зобов'язань боржника над вартістю його майна, якщо застосування санації, проведення якої ухвалено арбітражним судом, не дало позитивних результатів [18]. Як і в попередньому підході, економічна суть розглянутої категорії полягає, на думку авторів, у перевищенні обсягу зобов'язань суб'єкта господарювання над вартістю його майна. Вищенаведене обумовлює доцільність дослідження сутності понять "зобов'язання" та "майно".

Так, у межах ст. 139 Господарського кодексу України, майном визнається сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або враховуються в інших, передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів [6]. Статтею 66 Господарського кодексу встановлено, що майно підприємства складають виробничі та невиробничі фонди, а також інші цінності, вартість яких відображається в самостійному балансі підприємства. Зокрема, джерелами формування майна підприємства, відповідно до ч. 2 ст. 66 Господарського кодексу України, є: грошові та матеріальні внески засновників; доходи, одержані від реалізації продукції, послуг, інших видів господарської діяльності; доходи від цінних паперів; кредити банків та інших кредиторів; капітальні вкладення і дотації з бюджетів; майно, придбане в інших суб'єктів господарювання, організацій та громадян у встановленому законодавством порядку; інші джерела, не заборонені законодавством України [6].

Економічний зміст визначеної вище категорії дає підстави ототожнювати майно з активами підприємства. Останні, відповідно до п. 3 Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 "Загальні вимоги до фінансової звітності" (далі – П(С)БО 1) визначаються як ресурси, контрольовані підприємством в результаті минулих подій, використання яких, як очікується, призведе до отримання економічних вигод у майбутньому [21]. Поряд з тим, п. 3 П(С)БО 1 визначено, що зобов'язаннями є заборгованість підприємства, яка виникла внаслідок минулих подій і погашення якої в майбутньому, як очікується, призведе до зменшення ресурсів підприємства, що втілюють у собі економічні вигоди [21].

Із наведеного слідує, що майном виступають всі активи суб'єкта господарювання, а джерелами формування майна є як власні (власний капітал), так і залучені ресурси. Останні становлять зобов'язання підприємства.

Зазначене є підставою тотожності вартості активів (майна) підприємства та суми його власного капіталу й зобов'язань. Отже, виходячи із наведеного, твердження про перевищення обсягу зобов'язань підприємства над вартістю його майна, на перший погляд, є необґрунтованим, оскільки вартість останнього не може бути меншою від вартості джерел його формування. Проте, саме відповідне співвідношення майна, власного та залученого капіталу визначає особливості стану господарської діяльності, що формує економічне обґрунтування банкрутства підприємства. Вважаємо за доцільне аргументувати зазначене на прикладі структури форми № 1 "Баланс".

Так, приписами П(С)БО 1 встановлено, що балансом є звіт про фінансовий стан підприємства, який відображає на певну дату його активи, зобов'язання та власний капітал [21]. Структура зазначеного звіту сформована на підставі тотожності активів та суми власного капіталу й зобов'язань, про що зазначалося вище. У межах балансу останні іменуються як пасив. Отже, обсяг пасивів є рівнозначним вартості активів суб'єкта господарювання,

Таблиця 4. Визначення категорії "банкрутство" у межах законодавчих та нормативних актів

№ з/п	Назва законодавчого або нормативного акту	Орган затвердження	Визначення поняття "банкрутство"
1	Господарський кодекс України [6]	Верховна Рада України	Нездатність боржника відновити свою платоспроможність та задовольнити визнані судом вимоги кредиторів інакше як через застосування визначеної судом ліквідаційної процедури вважається банкрутством (ч. 2, ст. 209)
2	Закон України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" [10]	Верховна Рада України	Визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність та задовольнити визнані судом вимоги кредиторів не інакше як через застосування ліквідаційної процедури (ст. 1)
3	Методичні рекомендації щодо застосування комерційними банками Закону України "Про банкрутство" [20]	Національний банк України	Неспроможність юридичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності у встановлений строк задовольнити вимоги кредиторів, повернути кредити банку та забезпечити обов'язкові платежі до бюджету (п. 2)
4	Методичні рекомендації з аналізу та оцінки фінансового стану підприємств [19]	Центральна спілка споживчих товариств	Неспроможність підприємства платити за своїми борговими зобов'язаннями (п. 2)

За результатами дослідження дефініції банкрутства, наведених в межах законодавчих та нормативних актів, встановлено, що економічний зміст зазначеної категорії обґрунтовується платоспроможністю підприємства. Поряд з тим, у межах Методичних рекомендацій з аналізу і оцінки фінансового стану підприємств, затверджених Центральною спілкою споживчих товариств України від 28.07.2006 р., платоспроможність розглядається як здатність підприємства своєчасно розраховуватися за своїми зобов'язаннями [19]. Таким чином, платоспроможність обґрунтовується процесом погашення зобов'язань. Останній, відповідно до приписів П(С)БО 1 полягає у зменшенні ресурсів підприємства, що втілюють у собі економічні вигоди. На ряду із зазначеним, під економічними вигодами, відповідно до ст. 1 Закону України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні", розуміється потенційна можливість отримання підприємством грошових коштів від використання активів. Із наведеного слідує, що одним із складових, що формують економічний зміст механізму банкрутства, є відсутність ресурсів для забезпечення процесу погашення зобов'язань підприємства.

та визначає джерела їх формування. З метою обґрунтування економічної суті стану підприємства, за якого обсяг його зобов'язань перевищує вартість активів, розглянемо детальніше структуру власного капіталу.

Так, серед ряду складових останнього виділяють неоплачений та вилучений капітал, а також непокриті збитки, – показники, які впливають на зменшення загального обсягу власного капіталу. Поряд з тим, сума неоплаченого й вилученого капіталу не може перевищувати вартість статутного капіталу підприємства, що виключає можливість формування від'ємного значення власного капіталу суб'єкта господарювання за рахунок зазначених показників. Проте, вказане не стосується непокритих збитків, обсяг яких може вплинути на формування від'ємного значення власного капіталу.

У наведеному випадку, в межах тотожності активів та пасивів підприємства, обсяг зобов'язань суб'єкта господарювання перевищуватиме вартість його активів. Наприклад: баланс підприємства на певну дату становить 100 тис. грн. Із наведеного слідує, що вартість ресурсів, контрольованих підприємством (актив) складає 100 тис. грн., сума джерел їх формування (пасив) є тотожною. У структурі пасиву виділено обсяг зобов'язань та власного капіталу, загальна сума яких відповідно складає також 100 тис. грн. Проте, за рахунок значної суми непокритих збитків, загальна вартість власного капіталу складає -30 тис. грн., – отже, в умовах рівнозначності активів та пасивів підприємства, сума зобов'язань складатиме 130 тис. грн. Таким, чином, враховуючи умови наведеного прикладу, обсяг зобов'язань на 30 тис. грн. перевищує вартість майна підприємства.

Отже, стан суб'єкта господарювання, за якого обсяг його зобов'язань перевищує вартість майна, є одним із складових, що визначають економічний зміст категорії "банкрутство".

Поряд з тим, визначення сутності банкрутства наводяться у ряді законодавчих та нормативних актів, результати дослідження яких наведено в таблиці 4.

Як зазначалося вище, передумовами банкрутства є неспроможність виконання зобов'язань перед іншими суб'єктами господарювання, що обумовлює наступну складову економічного змісту досліджуваної категорії – спричинення збитків. Зокрема, поняття збитків розглядається у межах ряду законодавчих та нормативних актів. Так, приписами ст. 224 Господарського кодексу України визначено, що під збитками розуміються витрати, зроблені управненою стороною, втрата або пошкодження її майна, а також не одержані нею доходи, які управнена сторона одержала б у разі належного виконання зобов'язання або додержання правил здійснення господарської діяльності другою стороною [6]. Поряд з тим, ст. 22 Цивільного Кодексу України до складу збитків віднесено:

– втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки);

– доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода) [28].

Поряд з тим, враховуючи сучасні умови господарської діяльності, особливого значення набуває категорія упущеної вигоди. Зміст останньої можна трактувати як доходи або прибуток, який міг би одержати суб'єкт господарської діяльності в разі здійснення відповідних

операцій, проте який він не одержав внаслідок дії обставин, що не залежать від нього, в даному випадку – невиконання зобов'язань перед ним.

Отже, за результатами проведеного дослідження сформовано базові ознаки, які визначають економічний зміст банкрутства. Причинно-наслідковий зв'язок встановлених факторів відображено на рисунку 1.

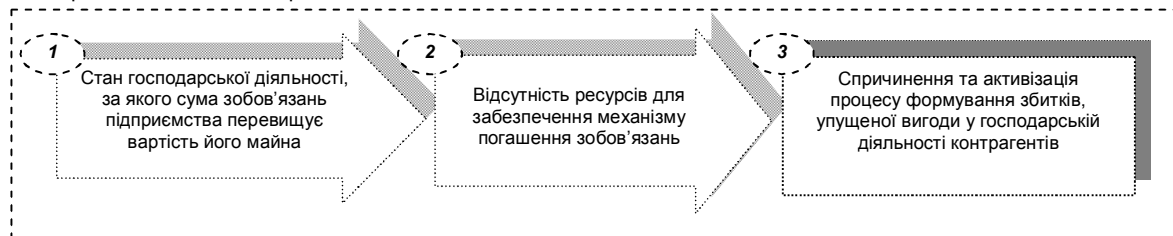

Рис. 1. Економічний зміст механізму банкрутства

Таким чином, економічна складова банкрутства полягає у неплатоспроможності підприємства, якій передують відповідний стан господарської діяльності, за якого сума зобов'язань підприємства перевищує вартість його майна, що впливає на відсутність ресурсів для забезпечення механізму погашення зобов'язань та сприяє формуванню збитків й упущеної вигоди у контрагентів.

Вищенаведені фактори є передумовою для порушення справи про банкрутство, що визначає початок меж правової сфери у механізмі банкрутства. Підставою для відкриття провадження у справах зазначеного виду є відповідна заява, вимоги до якої встановлено у ст. 7 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (далі – Закон України № 2343-XII). Відповідно до ч. 1, ст. Закону України № 2343-XII, справи про банкрутство підвідомчі господарським судам і розглядаються ними за місцезнаходженням боржника [10].

Отже, одним із обов'язкових складових механізму банкрутства є наявність процесуальних відносин, серед яких вагоме місце належить встановленню прав та обов'язків суб'єктів зазначеної сфери, їх взаємодії, визначенню порядку задоволення вимог кредиторів тощо. Вказані аспекти регулюються приписами Господарсько-процесуального кодексу України та Закону України № 2343-XII.

Поряд з тим, в межах проваджень, пов'язаних з банкрутством, характерним є застосування відповідних судових процедур, перелік яких визначено у ст. 4 Закону України № 2343-XII, зокрема: розпорядження майном боржника, мирова угода, відновлення платоспроможності, ліквідація [10]. Зміст вказаних судових процедур визначено приписами ст. 1 Закону України № 2343-XII. Так, розпорядження майном боржника у межах зазначених норм, розглядається як система заходів щодо нагляду та контролю за управлінням та розпорядженням майном боржника з метою забезпечення збереження та ефективного використання майнових активів боржника та проведення аналізу його фінансового становища. Поряд з тим, мировою угодою, відповідно до ст. 1 Закону України № 2343-XII, є домовленість між боржником та кредитором (групою кредиторів) про відстрочку та (або) розстрочку платежів або припинення зобов'язання за угодою сторін. В межах наведених вище норм, санація розглядається як система заходів, що здійснюються під час провадження у справі про банкрутство з метою запобігання визнанню боржника банкрутом та його ліквідації, спрямована на оздоровлення фінансово-господарського становища боржника, а також задоволення в повному обсязі або частково вимог кредиторів шляхом кредитування, реструктуризації підприємства, боргів і капіталу та (або) зміну організаційно-правової та виробничої структури підприємства. Якщо заходи по відновленню платоспроможності не призвели до поліпшення фінансового стану боржника, до останнього застосовується процедура ліквідації, що відповідно до ст. 1 Закону України № 2343-XII є припиненням діяльності суб'єкта підприємницької діяльності, визнаного

господарським судом банкрутом, з метою здійснення заходів щодо задоволення визнаних судом вимог кредиторів шляхом продажу його майна [10].

Слід зазначити, що ліквідаційна процедура розпочинається лише після винесення постанови про визнання боржника банкрутом. Поряд із наведеним, відповідно до ч. 1 ст. 40 Закону України № 2343-XII, припинення провадження у справах вказаного виду проводиться за наступних умов: боржник не включений до Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України або до Реєстру суб'єктів підприємницької діяльності; подано заяву про визнання банкрутом ліквідованої або реорганізованої (крім реорганізації у формі перетворення) юридичної особи; у провадженні господарського суду є справа про банкрутство того ж боржника; затверджено звіт керуючого санацією боржника; затверджено мирову угоду; затверджено звіт ліквідатора в порядку, передбаченому статтею 32 цього Закону; боржник виконав усі зобов'язання перед кредиторами; кредитори не висунули вимог до боржника після порушення провадження у справі про банкрутство за заявою боржника [10]. Отже, однією з передумов закриття справи про банкрутство є завершення ліквідаційної процедури.

Проте, правовий аспект механізму банкрутства не обмежується лише процесом відкриття, провадження та закриття справи про банкрутство. Вагоме місце, у межах вказаної сфери, на наш погляд, належить питанням відповідальності суб'єктів господарської діяльності. Так, ст. 215 Господарського кодексу України встановлено основні положення відповідальності за порушення законодавства про банкрутство. Зокрема, ч. 1 вказаної статті передбачено, що суб'єкти підприємницької діяльності – боржники, їх засновники, власники майна, та інші особи несуть юридичну відповідальність за порушення вимог законодавства про банкрутство, а саме: за фіктивне банкрутство, приховування банкрутства та умисне доведення до банкрутства.

Враховуючи сучасні законодавчі тенденції, пов'язані з декриміналізацією економічної злочинності, відповідальність за наведені вище правопорушення розподілено на кримінальну та адміністративну. Так, відповідальність за доведення до банкрутства передбачення приписами ст. 219 Кримінального кодексу України [14], за фіктивне банкрутство або приховування банкрутства – нормами Кодексу України про адміністративні правопорушення, зокрема, ст. 166-16 та 166-17 відповідно [12].

Таким чином, питання відповідальності суб'єктів господарювання за порушення вимог законодавства про банкрутство обумовлюють ще одну із складових правового змісту досліджуваної категорії. Поряд з тим, слід зазначити, встановлення та вирішення наведених вище аспектів відповідальності, нерозривно пов'язані з процесуальним провадженням відповідних справ.

У процесі проведеного дослідження встановлено та охарактеризовано основні особливості, що визначають правовий зміст механізму банкрутства. Отримані результати узагальнено на рисунку 2.

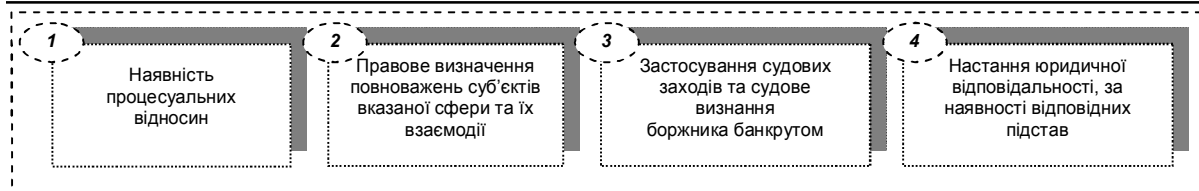

Рис. 2. Правовий зміст механізму банкрутства

Отже, до основних складових, що обумовлюють правовий зміст банкрутства, віднесено наявність процесуальних відносин, що виникають з моменту порушення справи про банкрутства та діють до моменту закриття провадження у справі; правове регулювання відносин суб'єктів вказаної сфери, визначення їх повноважень та порядку взаємодії; застосування судових заходів, у межах яких, за наявності відповідних підстав, боржник визнається банкрутом; настання юридичної відповідальності за порушення законодавства про банкрутство.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Результати проведеного дослідження дають підстави стверджувати про доцільність розгляду категорії "банкрутство" як багатоаспектного механізму, теоретичні критерії якого знаходяться на межі економічної та юридичної наук. Зокрема, економічний зміст банкрутства характеризується причинно-наслідковим зв'язком факторів настання неплатоспроможності підприємства, починаючи з відповідного стану господарської діяльності, за якого сума зобов'язань суб'єкта господарювання перевищує обсяг його майна, що є причиною відсутності ресурсів погашення заборгованості та обумовлює спричинення й активізацію процесу формування збитків й упущеної вигоди у контрагентів. Поряд з тим, правовий зміст банкрутства окреслюється процесуальним порядком вирішення питань зазначеної сфери, основне значення якого полягає у правовому регулюванні повноважень та взаємовідносин суб'єктів вказаної сфери, обов'язкове застосування ряду судових заходів, у межах яких проводиться процесуальне визнання боржника банкрутом, та притягнення його до юридичної відповідальності, за наявності відповідних підстав. Наведене забезпечує реалізацію та удосконалення комплексного підходу до вивчення проблем функціонування механізму банкрутства.

На ряду із зазначеним, враховуючи економіко-правовий зміст досліджуваної категорії та процесуальний порядок вирішення питань, пов'язаних з банкрутством, актуального значення набуває застосування спеціальних знань у розгляді справ вказаного виду, основною формою використання яких є судова експертиза. Визначення ролі та місця судово-економічної експертизи при розгляді справ, пов'язаних з банкрутством, обумовлюють перспективи подальших досліджень.

Список використаних літературних джерел:

1. *Афанасьєв Р.Г.* Проблеми правового регулювання банкрутства за законодавством України [Електронний ресурс]: автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 / Афанасьєв Ростислав Георгійович ; НАН України; Інститут економіко-правових досліджень. – Донецьк, 2001. – 20с. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/_scripts/wwwi32.exe/%5Bin=_scripts/ep.in%5D 2. *Бірюков О.М.* Транскордонні банкрутства і міжнародне приватне право [Електронний ресурс]: автореф. дис. д-ра юрид. наук : спец. 12.00.03 / Бірюков Олександр Миколайович ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2010. – 34 с. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/_scripts/wwwi32.exe/%5Bin=_scripts/ep.in%5D 3. *Бондик В.А.* Трансформація відносин власності у процедурі банкрутства: правові аспекти [Електронний ресурс]: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 / Бондик Валерій Анатолійович ; Одес. нац. юрид. акад. – Одеса, 2010. – 20 с. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/_scripts/wwwi32.exe/%5Bin=_scripts/ep.in%5D 4. *Вечірко І.О.* Правове регулювання процесуальних відносин у справах про

банкрутство в Україні [Електронний ресурс]: автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 / Вечірко Ігор Олександрович ; ДВНЗ "Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана". – Київ, 2011. – 20 с. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/_scripts/wwwi32.exe/%5Bin=_scripts/ep.in%5D 5. *Возіянова Н.Ю.* Удосконалення організаційно-економічного механізму управління банкрутством [Електронний ресурс]: автореф. дис. канд. екон. наук : спец. 08.06.02 / Возіянова Наталя Юріївна; Донецький держ. ун-т економіки і торгівлі ім. М.Туган-Барановського. – Донецьк, 2001. – 18 с. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/_scripts/wwwi32.exe/%5Bin=_scripts/ep.in%5D 6. Господарський кодекс України: за станом на 18.08.2012 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – від 16.01.2003 р. № 436-IV. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15> 7. *Грек Б.М.* Кримінально-правова відповідальність за фіктивне банкрутство та доведення до банкрутства [Електронний ресурс]: автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Грек Борис Миколайович ; Академія адвокатури України. – К., 2005. – 20с. – режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/_scripts/wwwi32.exe/%5Bin=_scripts/ep.in%5D 8. *Джунь В.В.* Теоретико-прикладні проблеми реформування законодавства України про банкрутство [Електронний ресурс]: автореф. дис. д-ра юрид. наук : спец. 12.00.04 / Джунь В'ячеслав Васильович ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2009. – 30с. – режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/_scripts/wwwi32.exe/%5Bin=_scripts/ep.in%5D 9. Експерес-випуски Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua> 10. Закон України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом": за станом на 21.09.2012 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – від 14.05.1992 р. № 2343-XII. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2343-12> 11. *Іванюта С.М.* Антикризове управління у аграрній сфері [Електронний ресурс]: автореф. дис. д-ра екон. наук : спец. 08.06.01 / Іванюта Світлана Миколаївна ; Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки" УААН. – К., 2006. – 36с. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/_scripts/wwwi32.exe/%5Bin=_scripts/ep.in%5D 12. Кодекс України про адміністративні правопорушення: за станом на 13.10.2012 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – від 07.12.1984 № 8073-X. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/8073-10> 13. *Копчак Ю.С.* Оцінка і прогнозування неплатоспроможності підприємств [Електронний ресурс]: автореф. дис. канд. екон. наук : спец. 08.06.01 / Копчак Юрій Степанович ; Хмельницький національний ун-т. – Хмельницький, 2005. – 17с. – режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/_scripts/wwwi32.exe/%5Bin=_scripts/ep.in%5D 14. Кримінальний кодекс України: за станом на 21.09.2012 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – від 05.04.2001 № 2341-III. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> 15. *Крулова О.О.* Кримінальна відповідальність за доведення до банкрутства (аналіз складу злочину) [Електронний ресурс]: автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Крулова Ольга Олександрівна ; Національний ун-т внутрішніх справ. – Х., 2005. – 19с. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/_scripts/wwwi32.exe/%5Bin=_scripts/ep.in%5D 16. *Ляпунова Н.М.* Кримінальна відповідальність за приховування банкрутства і фіктивне банкрутство [Електронний ресурс]: автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Ляпунова Ніна Миколаївна ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2001. – 18с. – Режим доступу:

http://www.nbu.gov.ua/_scripts/wwwi32.exe/%5Bin=_scripts/ep.in%5D 17. *Маковоз О.В.* Шляхи фінансового оздоровлення неплатоспроможних підприємств залізничної галузі [Електронний ресурс]: автореф. дис. канд. екон. наук : спец. 08.00.04 / Маковоз Олена Володимирівна; Українська держ. академія залізничного транспорту. – Х., 2007. – 20с. – режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/_scripts/wwwi32.exe/%5Bin=_scripts/ep.in%5D 18. *Мартиненко В.П.* Запобігання банкрутства підприємств громадського харчування [Електронний ресурс]: автореф. дис. канд. екон. наук : спец. 08.07.05 / Мартиненко Василь Петрович; Харківська держ. академія технології та організації харчування. – Х., 1999. – 19с. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/_scripts/wwwi32.exe/%5Bin=_scripts/ep.in%5D 19. Методичні рекомендації з аналізу та оцінки фінансового стану підприємств: за станом на 28.07.2006 р. [Електронний ресурс] / Центральна спілка споживчих товариств. – від 28.07.2006 р. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=n0005626-06> 20. Методичні рекомендації щодо застосування комерційними банками Закону України “Про банкрутство”: за станом на 21.07.1994 р. [Електронний ресурс] / Національний банк України. – від 21.07.1994 р. № 23012/105. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v_105500-94 21. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності”: за станом на 10.01.2012 р. [Електронний ресурс] / Міністерство фінансів України. – від 31.03.1999 р. № 87. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0391-99> 22. *Поляков Б.М.* Правові проблеми регулювання неспроможності (банкрутства) [Електронний ресурс]: автореф. дис. д-ра юрид. наук : спец. 12.00.04 / Поляков Борис Мусійович; НАН України; Інститут економіко-правових досліджень. – Донецьк, 2003. – 38с. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/_scripts/wwwi32.exe/%5Bin=_scripts/ep.in%5D 23. *Радіонова-Водяницька В.О.* Правове регулювання відносин у сфері праці в разі банкрутства роботодавця [Електронний ресурс]: автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 / Радіонова-Водяницька Валентина Олександрівна; Нац. ун-т “Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого”. – Харків, 2011. – 20 с. – режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/_scripts/wwwi32.exe/%5Bin=_scripts/ep.in%5D 24. *Рябцева Я.Г.* Правовий статус арбітражного

керуючого [Електронний ресурс]: автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 / Рябцева Ярослава Григорівна; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2006. – 18с. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/_scripts/wwwi32.exe/%5Bin=_scripts/ep.in%5D 25. *Саара Е.В.* Використання інституту мирової угоди у процедурі банкрутства [Електронний ресурс]: автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 / Саара Елла Валеріївна; НАН України; Інститут економіко-правових досліджень. – Донецьк, 2005. – 17с. – режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/_scripts/wwwi32.exe/%5Bin=_scripts/ep.in%5D 26. *Степанов О.О.* Господарсько-правові засоби попередження банкрутства [Електронний ресурс]: автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 / Степанов Олександр Олександрович; НАН України; Інститут економіко-правових досліджень. – Донецьк, 2006. – 20с. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/_scripts/wwwi32.exe/%5Bin=_scripts/ep.in%5D 27. *Сухолитка Н.В.* Облік і аудит припинення діяльності юридичної особи [Електронний ресурс]: автореф. дис. канд. екон. наук : спец. 08.00.09 / Сухолитка Наталія Василівна; Київський національний торговельно-економічний ун-т. – К., 2008. – 20с. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/_scripts/wwwi32.exe/%5Bin=_scripts/ep.in%5D 28. Цивільний кодекс України: за станом на 13.06.2012 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – від 16.01.2003 № 435-IV. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/435-15-29>. *Шапурова О.О.* Антикризове управління машинобудівними підприємствами в ринкових умовах [Електронний ресурс]: автореф. дис. канд. екон. наук : спец. 08.00.04 / Шапурова Олена Олександрівна; Класичний приватний ун-т. – Запоріжжя, 2009. – 20 с. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/_scripts/wwwi32.exe/%5Bin=_scripts/ep.in%5D

ПАШИНСЬКА Ірина Ігорівна – аспірантка Житомирського державного технологічного університету.

Наукові інтереси:
– методика судово-економічної експертизи у справах, пов'язаних з банкрутством.

Стаття надійшла до редакції: 30.10.2012 р.